

Kapitel 3

SPROGETS UDVIKLING

Indhold:

- 1 Ordforrådets udvikling
- 2 Fremmedord og låneord
- 3 Lån er en 'naturlov'
- 4 Hvor kommer sproget fra?
- 5 De nordiske sprogtrin
- 6 Udviklingen af dansk
- 7 Opsamling

* * *

1 Ordforrådets udvikling

Når sprogets udvikling er på dagsordenen, er det som regel fremmedordene der er i fokus. Og det er oftest engelsk der holdes frem som årsag til en snigende fremmedgørelse. Men historien om de fremmede ord – eller de lånte fjer – er ikke så simpel.

Læren om ordenes historie kaldes **etymologi**, og etymologiske oplysninger kan findes i særlige etymologiske ordbøger (de kan godt være lidt overvældende) og i de bedste udgaver af fx *Nu Dansk Ordbog*. Engelsk etymologi kan man finde i fx *The Concise Oxford English Dictionary*.

I de seneste ca 50 år har vi fået mange ord fra engelsk eller amerikansk, fx *video*, *computer*, *remote control*, og mange mange flere. Det skyldes dels at vi efter verdenskrigene naturligvis

identificerede os med sejrherrene (Storbritannien og USA), og dels den kraftige kulturpåvirkning vi har fået fra især USA (film og tv og teknologi i det hele taget).

Det pudsige er at fremmedordene kun i få tilfælde er oprindelig engelske (som fx *film*, *tape*). De fleste er oprindelig fra latin eller græsk (som *mobil*, *telefon*, *teknik*, *mikrobiologi*).

* * *

2 Fremmedord og låneord

Fremmedord bliver til låneord når vi bruger dem jævnligt og bredt. Fremmedord kalder vi dem vi endnu har et usikkert forhold til, enten fordi de er helt nye (fx *bluetooth* 'trådløs'), eller fordi de mest bruges af eksperter (fx *lingvistik* 'sprogvidenskab'). Eller fordi de ser underlige ud (fx *psykologi* af græsk *psykhe* 'sjæl').

Men vi har masser af ældre låneord, især fra tysk, fordi vi i Middelalderen havde et tæt samkvem med Nordtyskland, bl.a. handel med Hansestæderne. Helt op til 1864 var en stor del af Danmarks befolkning (i Holsten og Slesvig) tysktalende. Dem har vi fået mange af vores helt almindelige låneord fra.

Vi tænker ikke over det, men ord som *arbejde*, *dygtig*, *rigtig*, *temmelig* kommer fra plattysk (nordtysk). På nordisk kan man være *vis*; fra tysk kommer *klog*; fra latin kommer *intelligent*.

Over 50% af vores ordforråd er låneord. Ikke alene fra tysk, men mange steder fra:

Latin: *person*, *brev*, *form*, *parti*, *minister*, *nation*, *union* (og mange andre på *-ion*)

Græsk: *skole*, *ide*, *elektricitet*, *politik*, *gymnastik*, *musik*, *teknologi* (og mange andre på *-ik* og *-ologi*)

Fransk: *avis*, *adresse*, *affære*, *militær*, *løjtnant* (og mange andre militærudtryk)

Italiensk: *frikadeller*, *pasta*, *opera*, *bank*, *konto* (og mange andre bankudtryk)

Hebraisk: *sjofel*, *Johannes*, *Peter* (og flere andre navne)

Og andre, fx hollandsk *komfur*, *børs*, tyrkisk *kiosk* ('havehus'), arabisk *kaffe*, kinesisk *te*, mexikansk *tomat*, *chokolade* – de fleste er kommet via tysk.

Opgave 1: Vælg fem tilfældige sider i en ordbog med etymologi. Lav en liste over ord med angivelse af oprindelse og oprindelsessted. Udregn procenter af det samlede antal ord på de pågældende sider.

(Det er næppe statistisk pålideligt, medmindre man sammenlægger resultaterne fra mange sider, fx ved at eleverne tager forskellige sider).

Er der særlige kendetegn ved ord af en bestemt oprindelse? (især ved latinsk og græsk orddannelse)

Fremmedordenes optagelse i sproget som låneord afhænger af om vi har brug for dem. Måske kommer mange af dem fordi vi synes de er smarte. Om de bliver, er et andet spørgsmål.

"Vi skal generere et flow af turister ind i city." [Sagt af østjysk borgmester 2003]

"Legends Live: Tennisstjerner i Danmark" [TV2-program, okt. 2004]

I øvrigt er der ord som vi bruger ofte, men som alligevel ikke er blevet rigtige danske låneord, fx *job*, *hotdog* og *drink(s)* – vi ved ikke helt hvordan vi skal bøje dem i flertal.

Nogle bruger det engelske *-s* som flertalsendelse (som *job-jobs*), andre opfatter *-s* som en del af ordet: *Vil Du ha en drinks og en hotdogs?* I bestemt form er det endnu sværere: *Har Du spist hotdoggen? – hotdogsen? – alle hotdogsene?*

Men i de fleste tilfælde går det uden besvær, som i:

Jeg kan ikke finde remoten til videoen. – Den ligger oven på en af computerne.

Det sprogområde (domæne) hvor der forekommer flest fremmedord, er nok forretnings- og reklame-sproget. Fx kan en *businessman* finde på at sige "Vi skal have et *break*, for vi har nogle *practicals* vi skal have *cleared up*."

I Dytmærskens 9 i Randers kan man læse følgende forretningskilte uden for en *butiksarkade*:

Negle Design

Accordion House – Din musikbutik

Pit Stop

Big Abla – Dametøj & linge i str. 42-58

No Name – Street og jeans store

Smart smykker

Townhill – Cafe & restaurant

Det er den slags der fører til at man undertiden taler om at dansk er udsat for et 'domænetab'. Men mon ikke de alligevel taler dansk i de butikker?

Domænetab er det faktum at der på forskellige 'domæner' (fx forretning, teknik og videnskab) bruges så meget engelsk at dansk taber terræn. Det er naturligvis noget vi skal være opmærksomme på.

På den anden side må man erkende at nogle af disse domæner (fx nanoteknologi eller molekylærbiologi) er ved at blive indvundet ved internationalt samarbejde. Og det sker på et internationalt forståeligt sprog – ligesom da vi i Renæssancen brugte latin.

De forskere der udtrykker sig på engelsk når de skriver om deres fag, er nødt til det, fordi de har få danske fagfæller. Men de der er, kan måske alligevel finde ud af at udtrykke sig på dansk i deres daglige samvær.

Opgave 2: Det er velkendt at vi har mange låne- og fremmedord på det naturvidenskabelige og det teknologiske domæne. Prøv at finde låneord i dansk på følgende domæner:

Bankvæsen
 Militær
 Religion

NB Det er ikke altid nemt at se eller gætte. Slå op!

Se også kapitlet om ordforrådet.

* * *

3 Er lån en 'naturlov'?

Med så mange låneord kan man spørge sig selv om dansk ikke allerede for længst er holdt op med at eksistere. Men alle sprog låner, og det er faktisk ikke ordforrådet der bestemmer sprogets centrale identitet. Det er grammatikken, som vi skal se nedenfor.

Et sprog som engelsk er der nok ikke nogen der vil mistænke for at være ved at forsvinde. Men engelsk er et de allermest lånende sprog, bl.a. fordi det fra 1066 (Normannernes erobring) til ca 1450 var fransk der var det officielle sprog i England.

Før det lånte engelsk fra nordisk og fransk, og i Renæssancen lånte man vidt og bredt fra latin og græsk.

En illustration

Engelsk på marken	Fransk på bordet
<i>ox</i>	<i>beef</i>
<i>calf</i>	<i>veal</i>
<i>swine</i>	<i>pork</i>
<i>sheep</i>	<i>mutton</i>

Nordiske lån i engelsk er fx *die, law, take, window* (og også det lidt mindre veltillende *war* – der er beslægtet med dansk *værge, værne*; vi har selv senere lånt *krig* fra tysk.) Desuden er der mange ord på *sk-* (*sc-*), fx *scowl, scum, skirt, sky*.

Disse lån vidner om at den kulturelle forbindelse mellem vikingerne og de fastboende var ganske tæt, og ikke kun krigerisk. Mange vikinger 'tog land' og blev boende. Og den Harold (Harald) som Vilhelm Erobreren slog ved Hastings i 1066, var en vikingefterkommer. (Det var Vilhelm for resten også, selvom normannerne talte fransk.)

Lån af ord fra sprog til sprog er et resultat af folkevandringer, erobringer og social og teknologisk påvirkning, og altså ikke er en 'naturlov'.

I øvrigt er det latin og græsk der er de store långivere. Det skyldes ikke at latin og græsk har ordene i forvejen. Det skyldes dels at græsk filosofi og tænkning har lagt grunden i de fleste europæiske videnskaber; og dels at latin var det internationale videnskabssprog i Middelalderen og Renæssancen.

Det er af den grund man bruger græsk og latin som råstof til nye ord for nye 'ekspert'-begreber.

En illustration

Hverken grækerne eller romerne havde biler. Men ordet *automobil* er fra græsk (*auto*) og latin (*mobil*) og betyder oprindeligt 'selv-bevægelig'. På tysk tog man forstavelsen og kaldte bilen *das Auto*; på dansk tog vi sidste stavelse og lavede ordet *bil*. Det lyder jo da også bedre end at tage sidste stavelse af *selvbevæge-lig*...

På engelsk dannede man ikke noget nyt låneord her. I stedet bruger man *car* ('vogn') der selvfølgelig er i familie med *carry, cart, carriage* (men *car-* er oprindeligt lånt fra latin...).

* * *

4 Hvor kommer sproget fra?

Det er stort spørgsmål. Man mener mennesket har brugt sprog de sidste 100-200.000 år. Men hvordan det begyndte, kan man ikke sige. Det er sandsynligt at det begyndte med vurderende udråb som *ah, uhm, øv, av, fy*, men vi ved det ikke. Det vi kan sige noget om, er den seneste historie.

Den ældste historie vi kender

Der var engang (for omkring 5000 år siden) et folk der boede i egnene nord for Det Kaspiske Hav. Det var et energisk folk, der drev jagt og landbrug. De spredte sig selv og deres kultur over det meste af Europa og store dele af Asien (bl.a. Indien). Derfor kalder man dem i dag 'indo-europæere'.

Efterhånden som de spredte sig, blev deres sprog forskellige. Men ikke så forskellige at man ikke kan se at de er beslægtede. Derfor taler man i dag om en familie af indo-europæiske sprog. De tales i Europa og Indien, men også fx i Pakistan, Persien og Afghanistan. Det er kun gennem disse sprog at vi ved noget om indo-europæerne. De indoeuropæiske sprog kan opdeles i 'underfamilier'.

Sprog i den indo-europæiske sprogfamilie

<u>Keltiske</u>	<u>Romanske</u>	<u>Germanske</u>	<u>Baltiske</u>	<u>Slaviske</u>	<u>Indo-iranske</u>
walisisk	italiensk	tysk	lettisk	russisk	hindi
skotsk-gælisk	spansk	nederlandsk	litauisk	polsk	urdu
irsk-gælisk	portugisisk	engelsk		tjekkisk	bengali
	fransk			bulgarsk	farsi (persisk)
	rumænsk	<u>Nordiske</u>		jugoslavisk	
		dansk			
		svensk			
		norsk			
		islandsk			
		færøsk			

Oversigten over de indo-europæiske sprog er ikke udtømmende. Ud over de nævnte underfamilier danner græsk og albansk

underfamilier for sig selv. Og også kurdisk og armensk er indoeuropæiske sprog.

Blandt de slaviske sprog har slovakisk udskilt sig fra det der for få år siden kaldtes tjekko-slovakisk, og jugoslavisk ('sydslavisk') har delt sig i serbisk, kroatisk og slovensk. Det skyldes de nationale selvstændighedsbevægelser i disse områder.

Og der findes sprog (som de romanske katalansk og provençalsk) der ikke er nations-sprog, men som alligevel ikke kan betragtes blot som dialekter. De romanske sprog nedstammer fra latin, som var det dominerende sprog i Romerriget.

Den indo-europæiske sprogfamilie er blot én blandt mange andre, i Asien, Afrika, Amerika og Australien. Også i Europa findes der sprog der ikke er indo-europæiske:

Finsk-ungarske sprog, der er beslægtede med en del andre mindre sprog i Østeuropa, fx estisk.

Baskisk, der tales i nordvest-Spanien og sydvest-Frankrig.

Tyrkisk, der tales i Lilleasien og den europæiske del af Tyrkiet, og som er beslægtet med en lang række sprog i Asien.

Og hvor ved vi dét fra?

I begyndelsen af 1800-tallet var der stor interesse for det nationale og for sprog som udtryk for nationalitet. Derfor begyndte mange sprogfolk at udforske sprogene og deres historie.

En af de første var den danske 'sproggranser' Rasmus Rask. Han fandt at der i masser af tilfælde var lydkorrespondenser mellem sprogene. Fx har dansk *fader, fod* og *fuld*, hvor latin har *pater, ped-* og *plen-*. Det kunne ikke være et tilfælde, mente han. Og det er nu den almindelige antagelse at der i de germanske sprog på et tidspunkt er sket en lydændring fra *p* til *f*.

Slægtsskabet mellem sprogene er bevist ved mange af den slags korrespondenser, også fx *k-h*, som latin *cornu*—dansk *horn*, eller *canabis*—*hamp*, *canis*—*hund*, *quod*—*hvad*.

Man må af denne sammenligning ikke forledes til at tro at dansk kommer af latin. De indo-europæiske underfamilier er søskende,

ikke forældre og børn.

De nævnte korrespondenser er klart bedre til at vise et slægtskabsforhold end simpel ordlighed. Ellers skulle vi forklare slægtskabet mellem latinsk *cornu* og dansk *korn* – dér er, trods den lydlig lighed, ikke noget slægtskab.

Og når der er lighed mellem dansk *krone* og latin *corona*, så skyldes det at vi har lånt kronen...

* * *

5 De nordiske sprogtrin

Nordisk var i Vikingetiden stort set ét sprog, som efterhånden udspaltedes i østnordisk (dansk og svensk) og vestnordisk (færøsk, islandsk og norsk).

Helt fælles har sprogene formentlig været ca 200-800 eKr.

Østnordisk skiller sig ud ca 800-1100 eKr.

Middelalderdansk skiller sig ud ca 1100-1500.

Derefter har vi 'nydansk', dog i begyndelsen med klare forskelle, især i stavningen, fra 'nudansk'.

Når **norsk** i dag synes at ligne dansk mere end svensk gør, så skyldes det den lange samhørighed med Danmark (1380-1814). Den gjorde at der opstod et dansk-påvirket by- og skrift-sprog (riksmål/bokmål), mens det gamle 'rigtige' norsk taltes i dialekter uden for byerne.

Siden 1800-tallet er begge sprogformer officielle, og gammelnorsk (landsmål) kaldes nynorsk, fordi det som skriftsprog er nyere end bokmål. (Helt ligetil...)

Den nordiske sprogudvikling, fra fællesnordisk til dialektale forskelle til særskilte sprog, er formentlig samme udvikling som den der har ført fra et fælles indo-europæisk til den mangfoldighed af sprog vi har i dag.

Dog har der samtidig med udspaltningen været et livligt samkvem, der har betydet at stort set alle Europas sprog har lånt fra deres naboer.

Hvad er specielt for nordisk?

De nordiske sprog adskiller sig fra de andre germanske sprog på forskellige måder. Bl.a. ved visse centrale ord i ordforrådet (fx *tage*, sammenlign tysk *nehmen*, og *dø*, sammenlign tysk *sterben*).

Desuden er der sket stadige **lydforskydninger**. Fx blev et fællesgermansk /ai/ som i *stain* på fællesnordisk til /stæin/ (som stadig på nynorsk staves *stein*), og på østnordisk til /ste:n/.

På engelsk blev samme lyd først til /sta:n/, dernæst til /sto:n/ og til sidst /stoun/ – stavet *stone*. På tysk bevarede diftongen i *Stein*.

På den måde kan man se at engelsk *alone*, *bone*, *oak*, *most*, og tysk *alein*, *Bein*, *Eiche*, *meist* svarer nøje til dansk *alene*, *ben*, *eg*, *mest*. Det er en parallel af samme type som den vi tidligere så mellem fx latin *p* og germansk *f*. Og det er den slags paralleller der viser slægtskabet.

I grammatikken er det mest afvigende kendetegn nok den specielle nordiske **bestemtheds-bøjning**, fx *hus-huset*, sammenlign engelsk *the house* og tysk *das Haus*. I vestjyske og sønderjyske dialekter er man dog gået over til en foranstilling af artiklen, som i *æ hus*.

Desuden kan nævnes de to grammatiske **køn** i navneordene (substantiverne): fælleskøn (*en stol*) og intetkøn (*et bord*). Stedordene (pronominerne) har dog desuden en skelnen mellem (naturligt) hankøn (*han*) og hunkøn (*hun*).

På tysk (og i visse nordiske dialekter) har man tre køn (hankøn, hunkøn og intetkøn), mens engelsk helt har opgivet det med køn – dog kun i navneordenes grammatik.

På fransk har man to: hankøn (maskulinum) og hunkøn (femininum), selvom man i den latinske oprindelse har tre (som på tysk).

* * *

6 Udviklingen af dansk

Det ældste dansk vi kender, er som nævnt fra Vikingetiden. Der findes runeindskrifter der er ældre (som fx den på Guldhornene fra omkring 450 eKr.); men de er korte og giver kun et ufuldstændigt billede af et tidligere sprogtrin.

Fra Danmarks dåbsattest

*sa haraltr ias saR uan tanmaurk ala auk nuruiak auk tani
karthi kristna*

'Den Harald som sig vandt Danmark hele og Norge og daner
gjorde kristne.'

Dette uddrag fra den store Jellingesten kan med lidt god vilje nok forstås (ved hjælp af oversættelsen ord for ord) – det kan forklare hvordan vi kan hævde en lige linje fra Harald Blåtand til i dag.

Det mest iøjnefaldende ved udviklingen af dansk er nok **svækkelsen af konsonanter** efter vokaler. Det ses bl.a. ved en sammenligning med svensk, fx *köpa*–*købe*, *stuga*–*stue*, *reka*–*reje*.

Den udvikling synes at fortsætte i dag. Vi skriver stadig *købe*, *løbe*, men vi siger ofte /kø:u, lø:u/, i hvert fald i nogle dialekter af dansk. Og de fleste er vist enige om at *peber* hedder /péwå/.

Men i øvrigt er moderne stavning så konservativ at vi som regel kan læse ældre nydansk uden problemer.

Opgave 3: Find forskelle mellem nudansk og følgende tekst (ordforråd og stavning):

*"Der Aملهth Haardeuendels Søn saa huorledis hans Farbroder
bedreff saadant Wgudeligt mord oc Ketteri / fryctede hand sig
for hannem. Oc paa det hand kunde frelsse sit Liff / stillede hand
sine Gierninger oc tale / ligervis som hand hafde veret vild oc
affsindig. Hand laa altid udi Dreck oc Skarn / oc besmittede sit
Ansigt oc gantske Legeme met megen wsynlig Skidenfærdighed."*

[fra Saxo Grammaticus *Den Danske Krønike*, oversat fra latin af Anders Søffrinsson Vedel, 1575]

Det er pudsigt at det stumme *d* (som i *hand* og *vild*) faktisk er historisk ukorrekt. I *vild* har vi det stadig, selvom det på oldnordisk hed *villr*. Det skyldes formentlig påvirkning fra tysk *wild*. Det samme gælder fx moderne *tand* – og her kan man ikke engang forsvare det med påvirkning fra tysk.

Hannem er en bøjet form (oprindeligt en dativ-form).

* * *

7 Opsamling

Sproget ændrer sig tydeligst (og daglig) ved fornyelse af ordforrådet, især **låneord** og orddannelse. Låneord viser kulturel berøring, men ikke sprogligt slægtskab.

Sprogligt slægtskab vises af **lydlige korrespondenser** i sprogenes basale ordforråd, der kan vise slægtskabet fx mellem de indo-europæiske sprog, og mellem de germanske sprog. Fx korrespondensen mellem latin *ped-* og germansk *fod-*, eller mellem engelsk *stone* og dansk *sten*.

Det er vigtigt at vi ikke kun finder korrespondens mellem enkelte ord, men mellem bestemte lyde i forskellige ord. Det skyldes at sproget primært ændrer sine lyde, og kun derigennem sine ord.

Og det er disse **lydændringer** der i det lange løb bidrager mest til at sprogene efterhånden synes meget forskellige. Korrespondenserne opdager man først ved en nærmere betragtning af flere ord.

Desuden sker der **grammatiske ændringer** (som fx simplificeringen af køns- og kasus-systemet i nordisk og engelsk i modsætning til fx latin, tysk og russisk). Også grammatiske ændringer bidrager til at gøre sprogene forskellige over tid.